

Kozák Dániel (1980) klasszika-filológus, az ELTE BTK Latin Tanszékének tudományos segédmunkatársa. Kutatási területe Statius és az ezüstkori epikus költészet.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
A lucretiusi Venus-himnusz és Homérosz (2005/4).

A kommunikáció útja Statius *Silvae*jében

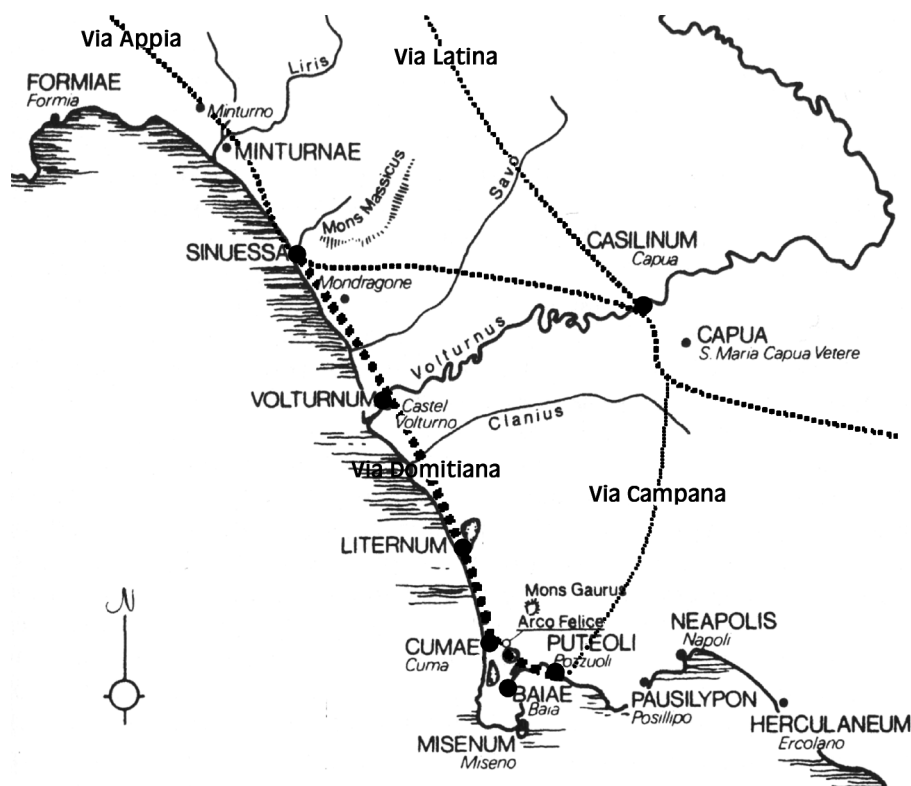
Kozák Dániel

Noha a modern útleírás mint irodalmi műfaj ókori előzményei elsősorban az etnográfia, illetve a történetírás műfajaiában keresendők, az útleírás mint téma az antik költészetben is megjelenik. Hogy csak néhány példát említsünk: Horatius verses útinaplóban foglalja össze útját Rómából Brundisiumba (*Szatírák* I. 5) és sétáját a római Via Sacrán (*Szatírák* I. 9), s több eposzban is terjedelmes útleírásokkal találkozunk az *Odysseiától* Apollónios Rhodios *Argonautikáján* keresztül Vergilius *Aeneis*éig. E művek esetében természetesen a leírás tárgyát képező „út” alatt az egyes szereplők által megtett utat (latinul: *iter*) értjük; arra sokkal ritkábban kerül sor, hogy a költő egy utat mint ember építette tereptárgyat (latinul: *via*) válasszon költeménye tárgyául. Könnyen érthető, miért: egy út általában közel sem olyannyira kimagasló (fizikai és átvitt értelemben), érdekes és művészi alkotás, mint például egy épület vagy egy szobor.¹

Mégis találunk azonban országútról írt költeményt az antik irodalomban. Szerzője Publius Papinius Statius, a Domitianus kori Róma egyik legkiemelkedőbb és egyben legsokoldalúbb költője (Kr. u. 50 körül – 96?), aki két eposz (a *Thebais* és a befejezetlenül maradt *Achilleis*) mellett *Silvae*,

azaz *Erdők* címen rövidebb, alkalmi költemények gyűjteményét is publikálta négy könyvben (az ötödiket a szerző halála után állították össze). E versek megőrzik például a császár lovaszobrának felavatását a Forumon (I. 1), a költő egyik patrónusának betegségből való felgyógyulását (I. 4), a költő látogatását a patrónus villájában (I. 3, II. 2), egy Domitianus által rendezett lakomát (IV. 2) – vagy éppen az általa építtetett országút, a Via Domitiana elkészültét. Az alábbiakban ez az út, illetve ennek a szövegek világával és a kommunikációval való – a *Silvae* IV. könyvének harmadik és negyedik versében, valamint a kötethez írt prózai előszóban felvázolt – kapcsolata áll az értelmezés középpontjában.

Kr. u. 96-ban egy megszemélyesített költemény indult Rómába: a *Silvae* IV. könyvének 4. verse. A versben azonban nem maga a megszemélyesített mű beszél, hanem a költő, aki felszólítja levelet, hogy sietve induljon útnak, s adja át

Észak-Campania úthálózata (vázlatos térkép, Coleman 1988, 103 alapján)

az üzenetet – vagyis önmagát – a címzettnek, Vitorius Marcellusnak, a költő egyik patrónusának: „Fuss, levél, Euboia mezőin, ne késlekedj... S ha majd gyorsan beértél Romulus városának falai közé... meg fogod pillantani a kívül-belül kiváló Marcellust... Először a szokott módon köszönts, majd pedig ne feledd versebe szedve átadni neki ezeket a szavakat” (*Curre per Euboicos non segnīs, epistula, campos / ...atque ubi Romuleas velox penetraveris arces / ...illic egregium formae animisque videbis / Marcellum... / Cui primam solito vulgi de more salutem, / mox inclusa modis haec reddere verba memento*, 1–11).² Noha az első sor a görögországi Euboia szigetét említi, a levélnek valójában sokkal rövidebb, mindössze 200 kilométeres utat kell megtennie, hiszen a költő szülővárosában, Nápolyban tartózkodik, s azért nevezi a környéket Euboianak, mert a közeli Cumaet (melynek fontos szerep jut még az elemzésben) a görög szigetről érkező telepések alapították. A feladó címének e burkolt közlése után azonban a költő meglepő módon nemcsak a címzett tartózkodási helyét adja meg, hanem azt is megszabja, hogy a levél merre induljon: „azon az úton, mely a híres Via Appiáról ágazik le” (*hac ingressa vias qua nobilis Appia crescit / in latus*, 2–3).³ Ha a levelet nem önmagában, hanem a verseskötet részeként olvassuk, egy pillanatig sem lesz kérdéses, hogy Statius melyik útra céloz az első pillanatban nem egyértelmű meghatározással. Már a kötethez írt, Marcellust megszólító prózai előszó is jelzi, hogy két költemény egy frissen felavatott országúttal áll majd kapcsolatban. „A kötet harmadik versében – írja Statius – a Domitianus építette utat illetem csodálattal, melynek révén megszűntette a homokos talaj okozta elviselhetetlen idővesztéséget; e jótéményének köszönhetően te is gyorsabban megkapod majd leveletem, melyet e kötetben Nápolyból írok neked” (*Tertio viam Domitianam miratus sum, qua gravissimam harenarum moram exemit, cuius beneficio tu quoque maturius epistulam meam accipies, quam tibi in hoc libro a Neapoli scribo, praef. 7–9*). A levél nem más, mint az imént már említett negyedik vers. Érdemes megfigyelni, hogy Statius – aki a *Silvae* kötetéhez írt prózai előszókban egyfajta tartalomjegyzékként minden egyes versről rövid összefoglalót ad – itt szintaktikailag is szorosan egymáshoz kapcsolja a kötet harmadik és negyedik versét, az utóbbit két vonatkozó mellékmondatban említve. Ennek megfelelően én is a két szomszédos költemény együttes értelmezését kísérel meg az alábbiakban.

A Kr. u. 95-ben elkészült és mintegy 52 kilométer hosszú, a tengerpart mentén haladó új út Sinuessánál ágazott le a Via Appiáról, s a Nápolytól nyugatra fekvő Puteoli-ig vezetett.⁴ Az új út építésének célja nyilvánvalóan a tengeri kikötője miatt fontos város és Róma közötti összeköttetés javítása volt. A fővárosból korábban vagy kitérő nélkül, ám alsóbbrendű utakon, mocsaras területeken keresztül-vágva lehetett Puteoliba és környékére utazni (ezen utak siralmas állapotát a költő hosszasan ecseteli: *Silvae* IV. 3. 27–35), vagy pedig a gyorsabb haladást lehetővé tévő Via Appián vagy Via Latinán Capua érintésével – ez viszont jelentős kitérével járt. Domitianus – ahogyan Statius fogalmaz – megelégedte ezt az áldatlan állapotot, és „örömmel vitte közelebb” (*gaudens... admovere, Silvae* IV. 3. 24–26) Rómához a Nápolyi-öböl északi partjának településeit, köztük a népszerű fürdőhelyet, Baiaet (vagyis a Via Domitiana a jelek szerint nem csupán a gazdaság, hanem a nyaralni vágyók érdekét is szolgálta).⁵ Mintha a császár nem egyszerűen csak lecsökkentette volna az A pontból B pontba való eljutáshoz szükséges időt, hanem természetfeletti tettet vitt volna végbe, várost, sőt városokat mozdítva el korábbi helyükről.⁶

A szóválasztásnak köszönhetően ezen a ponton az utat ünneplő Statius-költemény, amint arra többen is felhívták a figyelmet, közvetlen kapcsolatba kerül egy, a Via Domitianával kapcsolatos és 1908-ban Puteoliban előkerült tárgyi emlékkel. A város polgárai hálájuk jeléül szobrot állítottak Domitianusnak, és a talapzatán feliratot helyeztek el: „Domitianusnak [állíttatta] a hatalmas és isteni princeps kegyéből az ő városához közelebb vitt Puteoli... kolóniája” (...DOMITIANO... COLONIA FLAVIA AUG PUTEOLANA INDULGENTIA MAXIMI DIVINIQUE PRINCIPIS VRBI EIUS ADMOTA).⁷ A vershez hasonlóan a feliraton is az *admoveo* igével találkozunk (ezúttal igenévként) Puteoli városával kapcsolatban: *admota*. Lehetetlen volna eldönteni, hogy vajon a felirat megszövegezésekor idézték Statius költeményét – mely a kutatók szerint akár az útavató ünnepségen is elhangozhatott⁸ –,

Részletek a *Silvae* IV. könyvéből

Előszó, 1–10

Statius Marcellusának üdvözlét küldi!
Megtaláltam a könyvet, én kedves Marcellusom, amelyet baráti szeretetedbe ajánlhatok. Úgy vélem ugyanis, hogy egyetlen könyvemem sem kezdek hatalmas uralkodónk isteni lényének segítségül hívása nélkül, de ebben a könyvben három[...] mint hogy a negyedikkel téged tiszteljelek meg. Az első versben a mi Germanicusunk tizenhetedik consulságának hódoltam, a másodikban hálámat fejeztem ki a megtiszteltetésért, hogy részt vehettem legszentebb lakomáján, a harmadikban csodálattal adóztam a Domitianus építette útnak, mert ezzel véget vetett annak az igen súlyos késelemnek, amit a homok okozott. Te is neki lehetsz hálás azért, hogy hamarabb kapod meg leveletem, amelyet e kötetben Neapolishól hozzád intéztem.

3. 1–26

Miért visszhangzik a durva szirt s nehéz vas rémitő zaja ott, hol épp a tenger mellett fut híres útja Appiusnak? Nem vad lib csapatok dübögnek itt, nem bőségszél külföldi vezér riasztja campan tájunk s reneti, hitszegőn csatázva, s utat nyitni hegyek között a szennyes lápnak nem Nero ásat árkot. – Ő az, harcvágyó küszöbét ki Ianusunknak jó törvényű Forummal ékítette, s józan tájait és sokáig elvett földjét tiszta Ceresnek adta újra; megcsonkítani férfit ki nem hagy, s mint censor sose túri el, hogy ifjú féljen – mert csinosabb – e büntetéstől; visszaadta a Béke volt lakát s a Mennydörgőt Capitoliumunknak újra; nem múló ragyogást kap apja törzse s mennyet Flaviusok családja tőle: ő nem túrta a népe lassu útját hogy járást akadályoz itt a síkság, s eltüntetve a sok kanyart szilárdabb töltést hordat a lassító homokra, s örvend, hogy közelebb került viharzó Baiae, Euboia táji szent Sibylla s Gaurus parti vidéke hét hegyükhöz.

3. 114–163

*Ám mily nőalak áll elem az új út
 végén – fűrtje fehér s szalagja is –, hol
 ő s Cumae fele néz a szent Apollo?
 Jól látunk-e? Sibylla hozza Chalcis
 zöld ágát, kijövéen a szent üregből?
 Húzdjunk tova most, ne szólj tovább, lant,
 szentebb jós dala kél ma szárnyra, hallgass!
 Lám, forgatja fejét, rohanva tombol,
 s elfoglalva az új utat betölti.
 S így mond jóslatot, ime, szűzi ajka:
 „Mondtam, jönni fog az – mező, folyó várd
 békén –, jön, ki az istenek kegyéből
 eltüntetve a rút bozótot, ártó
 sárt, nagy hidat emel, s utat jelöl ki.
 Ő – isten! S Jupiter parancsa: boldog
 földünkön legyen ő az úr helyette!
 Méltóbb kézben aligha volt a gyepelő,
 attól kezdve, hogy Aeneas Avernus
 jós berkébe velem leszállt, jövőjét
 vágyván tudni, s a földre jött fel újra.
 Békénk gyámja, de rettegett a hadban;
 Természet sem ilyen hatalmas és jó.
 Hajthatná szekerét az égi lángnak:
 úsznál, India, záporokban, omló
 ár fedné Libyét, s hevülne Haemus.
 Űdv, népek feje, atyja isteneknek,
 sors-rendelte, előre-láttam isten!
 Most már jóslatigém ne hullt levélről
 olvastasd tizenöt papoddal ékes
 szertartás közepette; halld – jogod van
 rá – közvetlen a szót, mit ajkam elzeng.
 Láttam, mennyi időt sodort a hószínű
 nővérek keze néked, érdemelten:
 rád hosszú sora vár a századoknak,
 hosszabb, mint fiaidra, sarjaidra.
 Érzél majd, örök ifjan, amnyi évet,
 mint békésen a mondabéli Nestor,
 s mint Tithonus öregkorára számlált,
 s mennyit Delos urától én is esdtem.
 Esküit tett havas Arctus is kezdedbe,
 s most nyersz nagy diadalt Kelet vidékén.
 Tűlszállsz csillagon, égi nap tűzén, jársz
 Euhan s Hercules útjain s a Nilus
 forrásán, havas Atlas ormain túl,
 rád száll – boldog – amennyi van, dicsőség,
 s elhárítva, te szállsz szekerre, harcba.
 Míg Tarpeius atyánk dörög megújult
 házában, s lobog égve Trója lángja,
 s addig, míg te vagy úr a földön, érjen
 több évet meg az útat Appiánál!”*

vagy Statius követte a felirat szokatlan szóválasztását; az is elképzelhető ugyanakkor, hogy mindkét szöveg a korabeli közbeszéd vagy egyenesen a hivatalos kommunikáció jellemző fordulatával él (ezáltal maga is formálva, alakítva azt).

Nem kevésbé érdekes a puteoli felirat későbbi története sem. Domitianus meggyilkolása után szokatlan módon nemcsak a császár nevét, hanem a felirat egészét kitörölték (de szerencsére elég nyoma maradt ahhoz, hogy rekonstruálható legyen). A felirattal átellenes oldalára római katonákat ábrázoló domborművet vés-tek, és beépítették egy, a Via Domitiana meghosszabbításaként Puteoliból Nápolyba vezető, Kr. u. 102-ben Traianus által felavatott úthoz kapcsolható emlékműbe (a feltételezések szerint diadalívbe). A szöveg tehát eltűnt, hiszen Domitianus dicsőítése elképzelhetetlen lett volna a megváltozott politikai helyzetben; a tárgyat, a követ viszont integrálni lehetett az új uralkodót ünneplő emlékműbe – mintegy burkolt elismeréseként annak, hogy a Nápolyig vezető útszakasz valójában csak a Via Domitianával összefüggésben, annak meghosszabbításaként értelmezhető.

A puteoli felirat közel két évezreden át láthatatlanul és olvashatatlanul pihent a földben, mígnem a 20. században kiemelték és szövegét rekonstruálták. Részben hasonló sorsra jutott Statius *Silvae*jének öt könyve is, mely a középkorban századokon át minden jel szerint közel teljesen ismeretlen volt; csak a 15. század elején találta meg és másoltatta le Poggio Bracciolini egy később ismét elveszett kéziratát.⁹ A *Silvae* ekkor került vissza az ismert antik irodalmi szövegek korpuszába. A Via Domitianával kapcsolatos szövegeknek ezt az évszázados-évezredes rejtőzködését, „némaságát” akár a sors – illetve a szöveghagyomány – iróniájának is tekinthetjük, Statius ugyanis éppen azt hangsúlyozza a *Silvae* IV. könyvében, hogy az újonnan elkészült út nem pusztán a közlekedést könnyíti meg és gazdasági hasznot hajt, hanem az emberek közötti (irodalmi és nem irodalmi) kommunikációt, a szövegek és információk terjedését is elősegíti. Ahogyan az előszó már idézett mondatában fogalmaz: Domitianus jótéteményének köszönhető, hogy Marcellus gyorsabban megkapja majd a neki írt levelet. Ha azonban a *Via Domitianával* kapcsolatos két verset kifejezetten út és kommunikáció, tárgy és szöveg kapcsolatára figyelve olvassuk, kiderül, hogy Statius még többet állít: nem egyszerűen a „feladó” és a „címzett” közvetett, írásos kommunikációjának felgyorsításáról, hanem a szóbeli kommunikációra jellemző közvetlenség létrejöttéről.¹⁰

Már a 3. vers első soraiban csend és hang ellentéte kerül a középpontba. „Miféle hangos zaj, kemény kő és nehéz vasé, tölti be a kövezett Via Appia tenger felé eső oldalát?” (*Quis duri silicis gravisque ferri / immanis sonus aequori propinquum / saxosae latus Appiae replevit?*, 1–3)¹¹ – kérdezi Statius. Természetesen az útépítéssel járó zaj töri meg a táj csendjét. Ez a tagolatlan, irányítatlan és kaotikus hang(zavar) a szöveg – és egyben az útépítés – előrehaladtával fokozatosan válik irányítottá és értelmessé. Először, a vers középső szakaszában még csak irányítottá: a hang „bejárja az út mentén fekvő településeket”, a Via Domitiana déli és északi végpontjához közel fekvő hegyek, a Mons Gaurus és Massicus pedig visszaverik (*It longus medias fragor per urbes / atque echon simul hinc et inde fractam / Gauro Massicus uvifer remittit*, 62–64). Emberek tehát még nem is utazhatnak a készülő országúton, de a visszhang máris „ingázik” a két végpontja között. A jelenség Statius szerint a „csendes Cumaet” is csodálatra készíti (*Miratur sonitum quieta Cyme*, 65).

Nem véletlen, hogy a költő éppen ezt a várost említi (illetve említette már korábban, a 24. sorban is mint a Sibylla lakhelyét), és éppen ezt a jelzöt használja vele kapcsolatban. A költemény fennmaradó szakaszában két beszédet olvasunk. Az első (67–94) a megszemélyesített Volturnus folyóé, aki háláját fejezi ki, amiért Domitianus szabályozta folyamát és hidat épített felette. Ennél a beszédnél azonban fontosabb most számunkra a második, mely a költeményt lezárja. A költő megpillantja az út vége felől közeledő cumaei Sibyllát (114–122), aki Domitianust dicsőíti és jóslatot ad neki. Ezt a beszédet (123–163)¹² is előkészítette tehát Cumae csendjének korábbi említése, melyet szembeállíthatunk a városból érkező jósnő beszédének az útépítés zajával ellentétben már értelmes, emberi hangjával. Sorra pontosan a beszéd közepén (141–144) pedig maga a Sibylla is csend és hang ellentétére, még pontosabban az írásos és a szóbeli kommunikáció ellentétére hívja fel a figyelmet, mégpedig Vergilius *Aeneis*ének egyik leghíresebb részletét felidézve.

Az eposz VI. énekében Aeneas arra kérte a Sibyllát, hogy szóban, ne pedig írásban adjon neki jóslatot.¹³ A jósnő Domitianus esetében maga kezdeményezi ugyanezt: „már ne a quindecimvirek ünnepélyes imái kíséretében, foszladozó tekerceseket kigörgetve szemléld szavaimat. Szemtől szemben hallgasd énekem, ahogyan kiérdemelted” (*nec iam putribus evoluta chartis / sollemni prece Quindecim Virorum / perlustra mea dicta, sed canentem / ipsam comminus ut mereris audi*, 141–4). A Sibylla a közvetlen, szóbeli jóslatot tehát jutalomként, elismerésként adja, a Via Domitiana egyúttal azonban helye, egyszersmind eszköze is a találkozásnak: a jósnő szavaiból arra is következtethetünk, hogy korábban is csupán a Cumaet érintő, megfelelő minőségű út hiánya akadályozta meg a jóslatadás e közvetlenebb formájának gyakorlásában.

A 3. költemény tükrében olvasva a következő, a Marcellushoz írt levél is új értelmet nyerhet. A levél megszemélyesítését az alapvető kommentár elsősorban mint irodalmi toposzt tárgyalja, kitérve a Statius-vers mögött álló irodalmi hagyomány képviselőire.¹⁴ Az értelmezés keretétől szolgálhat azonban az is, amit az előző versben a Via Domitianáról megtudtunk. Ebben a kontextusban olvasva a megszemélyesítés közvetlenül illeszkedik az imént tárgyalt Sibylla-beszédhez abban a tekintetben, hogy az új országút segítségével zajló kommunikációt írásbeli helyett szóbelinek mutatja. A Sibylla esetében az írásbeliséget felváltotta a szóbeliség, ám most más történik: a kettő inkább egybeolvadni látszik. A levél levél marad, a költő *epistulaként* szólítja meg, de az információt szóban veszi át és adja tovább: nemcsak betűket hordoz, hanem hangokat is. Nem a címzettnek kell a levél felolvasásakor saját hangját kölcsönöznie Statius szövegének, hanem a levél maga fog megszólalni.¹⁵ Az írásban zajló, közvetett kommunikáció ez esetben úgy jelenik meg, mint a költő és a levél, illetve a levél és a címzett között zajló két szóbeli, közvetlen kommunikációs aktus összessége.

Megerősítheti ezt az értelmezést a tárgyalt szövegek két, félreérthető módon megfogalmazott mondata is, melyek – éppen félreérthetőségük révén – ugyancsak az írásbeli kommunikációnak a szóbeliségre jellemző gyorsasággal és közvetlenséggel való gazdagodását sugallják. Az első a kötet prózai bevezetőjének már idézett szakasza, mely szerint a Via Domitiana segítségével Marcellus gyorsabban megkapja majd Statius levelét: *maturius epistulam meam accipies, quam tibi in hoc libro a Neapoli scribo*. A középfokú határozószó után az *epistulával* egyeztetett *quam* vonatkozó névmást könnyű félreérteni és a *maturius*hoz kapcsolt

4. 1–14, 69–80, 101–105.

*Menj, iramodj levelem fűrgén euboai tájról,
térve az útra, miből neves Appia ágazik oldalt,
s burkolatával a lágy homokot leszorítja szilárdan.
Romulus őt várát hogy gyorsan végre elérted,
tüstént szőkevizű Tiberis jobb partja felé tart,
hol lyd széle hajós harcok mély öble körül fut,
s partjának peremén húzódnak a városi kertek.
Ott megleheted őt – oly fénylő külseje, lelke –,
Marcellust, a szemed tüstént megakad nagy alakján.
Add legelőbb át, mint illő, üdvözetemet, majd
tolmácsolni e versbeszedett szavakat se felejtse:
„Már az esős tavasz elfut, a föld könnyűül meg a forgó
pólus, az icari eb csahol, izzik tőle az égbolt.
Nyüzsgő Róma magas bástyái is, im, kiürültek.*

...

*Más tettét zengve hanyatlom
én vénségbe: magad cseleksz megzengeni méltót
fegyverben ragyogón te. S a kis Geta látja hatalmas
példád, ő, kit már most buzdit hősi nagyapja
tenni hasonlót, s szól otthon diadalmenetekről.
Rajta fiú, igyekezz utolérni te ifju szülődet,
boldog atyád nagy erénye, anyád neves ősei révén!
Bíbor ölén dajkál, nevel, ime, magának a boldog
Curia már, s a curulisi széket igéri örömmel.”
Calchisi parton szól hozzád, Marcellus, ez ének,
hol lenyomott dühe már a Vezúvnak törne ki ismét
s belseje forr, Trinacria lángjával vetekedve.*

...

*Ég veled immár! Hü költőd becsülése ne hulljon
szívedből ki sosem. Nem volt Tiryntius ily jó,
drága barát, s híred hü Theseus meg nem előzi,
sem, ki vigaszként, mert elesett a barátja, a roncsolt
Priamidest hurcolta körül még Trója falánál!*

Muraközy Gyula fordítása
Forrás: Publius Papinius Statius,
Erdők / Silvae
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979

A kitörölt puteoli felirat (jobbra) és túloldalán a praetoriánus gárda katonáit ábrázoló dombormű (balra). University of Pennsylvania Museum, Philadelphia, MS 4916 (Flower 2001, 626 nyomán)

hasonlító kötőszóként olvasni: „gyorsabban megkapod majd leveletem, mint ahogy én azt e kötetben Nápolyból megírom (megírását befejezem)”. Természetesen ismerünk olyan kommunikációs formát, melyben egy-egy közlést a befogadó már annak befejezése előtt, megtételével egy időben érkezik, csak-hogy ez nem az írásbeli, hanem a szóbeli kommunikáció jellemzője – vagy legalábbis, mint Statiusnál, a szóbelinek láttatott írásbeli kommunikációé. A megírás és a befogadás közötti időbeli viszony azután egy pillanatra magában a levélben is megkérdőjeleződik. Nem kérdéses, hogy a szó szoros értelmében vett levél, az üzenet a 12. sorban kezdődik: „majd pedig ne feledd versbe szedve átadni neki ezeket a szavakat” (*mox inclusa modis haec reddere verba memento*, 11). De hol végződik az üzenet? Kézenfekvő úgy gondolnunk, hogy a vers legvégén, már csak azért is, mert a költő nem fogja újból megszólítani a megszemélyesített *epistulát*.¹⁶ A 105 soros költemény 101. sorában meg is találjuk a hagyományos búcsúformulát: „isten veled, s ne hagyj, hogy szívedből eltűnjön az irántad elkötelezett költő iránti szeretet” (*iamque vale et penitus voti tibi vatis amorem / corde exire veta*).¹⁷ Csakhogy hasonló búcsúformulát mintegy 20 sorral korábban is találunk már: „ezt énekeltem én neked, Marcellus, a chalchisi [azaz nápolyi] tengerparton...” (*Haec ego Chalcidicis ad te, Marcelle, sonabam / litoribus*, 78–79). Ezt a mondatot is tekinthetjük a levél – ez esetben kétségkívül szokatlanul hosszú – zárószakaszát megnyitó búcsúformulának.¹⁸ A kijelentés azonban elbeszéléstechnikai szempontból pontos tükörképe a 11. sorban olvasott felszólításnak: az üzenetet körülhatároló képzeletbeli „idézőjelet”, melyet a *haec reddere memento* megnyitott, a *haec tibi sonabam* lezárni látszik. Amikor az utóbbit olvassuk, még nem ismerjük a vers utolsó sorait, s azt hihetjük, hogy a levél – pontosabban: az *epistulára* szóban rábízott üzenet – az előző sorban véget ért.¹⁹ Ha viszont (legalábbis átmenetileg) így olvassuk a szöveget, észre kell vennünk azt is, hogy a fiktív szituáció alapjaiban változott meg. A vers első soraiban a költő a megszemélyesített levélhez szól Nápolyban; most viszont a címzettet, Marcellust szólítja meg, mégpedig látszólag nem az üzenet keretein belül. Mintha a Via Domitiana olyan gyors haladást és információáramlást tenne lehetővé, hogy az üzenet 66 hexameternyi idő, tehát mindössze néhány perc alatt már célba is érhet, sőt nemcsak az üzenet, hanem maga a feladó is – hiszen

különben nem szólíthatná meg Marcellust (ismét emeljük ki: látszólag nem az üzenet keretein belül). A versből – és egyben a levélből – még hátralévő mintegy húsz sor (egészen a *iamque vale*-ig) úgy hangzik tehát a *haec... sonabam* tükrében, mintha már nem az *epistula* segítségével küldött üzenetről, hanem személyes találkozás keretei között elhangzó beszédről volna szó. Mintha tényleg megvalósulna az, amit Statius az előszóban állítani látszott: Marcellus már azelőtt befogadja lehet a versnek-levélnek, hogy megírását a költő befejezte volna.²⁰

Az irodalmi mű megszemélyesítése mint költői eszköz jól ki-fejezheti az írásos kommunikáció közvetettségét: a költő és a publikált költemény, valamint a költő és az olvasóközönség (illetve a mű címzettje) közötti távolságot. Ovidius a *Tristia* megszemélyesített I. és III. könyvét hangsúlyosan maga *helyett* küldi a fővárosba (I. 1, III. 1). Statius, éppen ellenkezőleg, arra használja fel a megszemélyesítés hagyományos költői eszközt, hogy a Via Domitiana segítségével folytatott írásos kommunikációnak nem egyszerűen a gyorsaságát, hanem a szóbeliséget idéző élnétségét, közvetlenségét hangsúlyozza. A kommunikációnak az a formája, melyet a *Silvae* IV. könyvében a költő körvonalazni látszik, és amely írásbeli volta ellenére is a szóbeliség bizonyos jegyeit hordozza, talán párhuzamba állítható saját korunk „másodlagos szóbeliségével”, mely az íráson mint technológián alapuló, azt feltételező elektronikus eszközök közbeiktatásával zajlik, ám az egymással kommunikáló felek a hangos és/vagy képi információk késleltetés nélküli továbbításának köszönhetően mégis szóbelinek érezhetik.²¹ E „másodlagos szóbeliség” egyik legújabb eszközt, az internetet gyakran hasonlítják úthoz, s nevezik „információs szupersztrádának”. A metafora talán Domitianus országútjára – illetve az arról Statius által sugallt képre – is alkalmazható. A fent tárgyalt költeményekben a frissen felavatott országút, ha nem is „információs szupersztráda”, de legalábbis „az információ útja”: az irodalmi (de nem csak az irodalmi) kommunikáció kitüntetett jelentőségű médiuma is. Olyan út, melynek saját korunk telekommunikációs szolgáltatóinak, a „másodlagos szóbeliség” működését lehetővé tévő infrastruktúra fenntartóinak reklámjai által ihletett szlogenjét így fogalmazhatnánk meg: „Via Domitiana – az út, amely közelebb hoz”.

Jegyzetek

A tanulmány az OTKA K 75457 számú pályázat keretében készült.

- 1 Vö. Coleman 1988, 104.
- 2 A szöveget végig a következő kiadás – egyben a szöveg alapvető kommentára – alapján idézem: Coleman 1988. A főszövegben a latin szöveget a szerző fordításai kísérik.
- 3 A *haec... qua* értelmezési problémáit illetően lásd Coleman 1988, *ad loc.*; ám ezek a problémák sem teszik kétségessé, hogy Statius melyik útra céloz. A megszemélyesített költemény által választandó útvonal leírása megtalálható Ovidiusnál (*Pont.* IV. 5) és Martialisnál (*Ep.* I. 70) is.
- 4 A Via Domitianáról, illetve a Róma és a Nápolyi-öböl közötti összeköttetéséről általában lásd Coleman 1988, 102–105 és D’Arms 1970, 134.
- 5 Statius szerint az út Sinuessától Puteoli-ig korábban egy egész napot igénybe vett, a Via Domitianán haladva azonban mindössze

két óra alatt teljesíthető (*Silvae* IV. 3. 36–7). Valószínűleg túlzásnak tekinthető azonban az állítás, hogy az új országútnak köszönhetően ha valaki reggel indul Rómából, estére már Puteoliban lehet (112–113; lásd Coleman 1988, *ad loc.*).

- 6 Domitianus vállalkozásának természetfeletti jellegére Statius később is utal. Az útépitést Xerxés Hellésponton átívelő hídjával és az isthmosi szoros átvágásával hasonlítja össze (56–60; a hagyományosan hübrisztikusnak tekintett tettekkel vont párhuzam retorikai „veszélyeiről” és a császár dicsőítése mögött esetlegesen meghúzódo kritikáról lásd Newlands 2002, 285–286), a 61. sorban pedig az erdők elmozdítását (*fervent litora mobilesque silvae*) értelmezhetjük Domitianus és Orpheus között sugallt párhuzamként (Coleman 1988, *ad loc.*). Felfigyelhetünk továbbá arra is (a kutatók ezt tudomásom szerint eddig nem tették meg), hogy a *silvae* egyúttal Statius verseskötetének a címe is – nemcsak az építkezéshez szállítandó faanyagra célozhat tehát a szó-

- veg, hanem önmagára, illetve saját mozgására, „utazására” is, méghozzá két értelemben: egyrészt arra az útra, melyet a szöveg „bejár” a Via Domitiana leírásakor (vö. Smolenaars 2006, 226), annak különböző pontjait érintve, másrészt pedig arra az útra, melyet az írott szöveg, a kötet mint tárgy fog majd megtenni publikálása során.
- 7 University of Pennsylvania, Museum of Archaeology and Anthropology MS 4916; szövegét illetően lásd *AE* (1941) 73 = *AE* (1973) 137. A felirat részletes leírása és elemzése a katalógusban: Romano 2006, 255–266. A Statius-szöveg és a felirat kapcsolatról lásd Coleman 1988, *ad* 25–26, Newlands 2002, 284, illetve Flower 2001.
 - 8 Vö. Coleman 1988, 105; Nauta 2002, 359–361; Smolenaars 2006, 225.
 - 9 A szöveg hagyományról röviden lásd Coleman 1988, xxxii–xxxiv.
 - 10 A közvetlenség fogalmát nemrég az *Arethusa* tematikus száma (Augoustakis–Newlands 2007) állította az értelmezés középpontjába, utalva egyrészt a költő és az általa dicsőített patrónusok között a *Silvae* verseiben sugallt bensőséges kapcsolatra, másrészt pedig arra, hogy a költő a kötet publikálásával áttételesen magát az olvasót is e bensőséges kapcsolat résztvevőjévé avatja (117–124). Vö. még Pavlovskis 1973, 116–117 a *Silvae* IV. 4 informális hangneméről.
 - 11 Amint azt az értelmezők hangsúlyozni szokták, a hendecasyllabus lendületes metruma maga is az útépítés (illetve az úton való haladás) gyorsaságát emeli ki (Coleman 1988, 105; Smolenaars 2006, 224, 227). A költeményről általában lásd Smolenaars tanulmánya mellett Newlands 2002, 284–325; mindkét értelmezés részletesen foglalkozik két fontos, jelen keretek között azonban nem taglalható kallimachosi „költészet” metafora, az út és a folyó jelenlétével is a *Silvae* IV. 3-ban.
 - 12 Narratológiai szempontból a beszéd különlegessége, hogy annak végeztével a költői én egyetlen mondat erejéig sem veszi vissza a szót, sőt, már a beszéd felvezetésekor is azt hangsúlyozza, hogy itt az ideje elhallgatnia, mert „szentebb vates” készül szólni (*Cedamus; chely, iam repono cantus: / vates sanctior incipit, tacendum est*, 119–120). A Sibylla beszéde ezáltal mintegy önálló életre kel, s látszólag Statius versétől független szöveggé válik. Ez a jelenség is szorosan kapcsolódik csend és hang tárgyalt ellentétéhez: Statius azt sugallja, hogy ő nem idézni fogja a Sibylla beszédét a saját szövegében, illetve a saját hangján, hanem átadja neki a szót, s ezzel végső soron a jósnőt is – mintegy 40 sor erejéig – a *Silvae* (fiktív) társköltőjévé avatja.
 - 13 *Foliis tantum ne carmina manda, / ne turbata volent rapidis ludibria ventis; / ipsa canas oro* (*Aen.* VI. 74–76). Az allúzióról lásd Coleman 1988, *ad loc.*, illetve (a költemény további Vergilius-allúzióiról is) Smolenaars 2006, 228–229, 237–243.
 - 14 Coleman 1988, 118. A Coleman által említett előzmények, illetve lehetséges modellek (*Cat. Carm.* 35, 36; *Hor. Epist.* I. 20; *Ov. Tr.* I. 1, III. 7, *Pont.* IV. 5; *Mart. Ep.* I. 70) közül természetesen különösen azok fontosak a *Silvae* IV. 4 szempontjából, melyekben a költő a levelét, versét vagy verseskötetét nem csupán megszemélyesíti és utasítja, hanem tartalmát is összefoglalja függő beszédben (*Cat. Carm.* 35), vagy szövegét Statiushoz hasonlóan egyenes idézetben közli akár részben, akár egészben (*Ov. Tr.* III. 7, *Pont.* IV. 5). Coleman nem említi *Ov. Tr.* III. 1-et (melyről lásd Tamás Ábel tanulmányát jelen számban), mivel ott végig maga a megszemélyesített verseskötet beszél, nem a költő szólítja meg.
 - 15 Mint ahogyan Statius az előző költeményben sem idézte a Sibyllát, hanem „átadta neki a szót”.
 - 16 Így érvel mások mellett Coleman 1988, *ad* 78.
 - 17 Megjegyzendő azonban, hogy a szöveget lezáró hármas mitológiai példasorból (Statius Herculest, Theseust és Achillest mint a barátság mintaképeit említi) néhány sor minden bizonnyal elveszett: lásd Coleman 1988, *ad* 102–103.
 - 18 A *sonabam* a szokásos *dabam* helyett áll, a szóbeliként elképzelt üzenetközlésnek megfelelően; vö. Vollmer 1898, *ad loc.*
 - 19 Így tagolja a szöveget pl. Shackleton Bailey 2003.
 - 20 A költemény tagolásával, illetve a szó szorosabb értelmében vett levél végével kapcsolatos ellentmondás (valószínűleg nem szándékosan, hanem tipográfiai hiba folytán) érdekesen jelenik meg Vollmer 1898 szövegkiadásában. Az üzenet szövegét a 12. sorban idézőjel vezeti be, ez az idézőjel azonban később nem zárul be sem a költemény végén, sem a 77. sorban (melyet a 78-tól gondolatjel választ el).
 - 21 A terminust és a jelenséget illetően lásd Ong 1982. Hasonló jelenségről ír Marshall McLuhan (2001) is, akinek „világfalu” fogalma jól érzékelteti, hogy a másodlagos szóbeliség a térérzékelésre is hatást gyakorol, amennyiben a kommunikáló felek a köztük lévő valós távolságot kisebbnek érezhetik.

Bibliográfia

- Augoustakis–Newlands 2007: Augoustakis, A. – Newlands, C. E. (szerk.), *Statius' Silvae and the Poetics of Intimacy: Arethusa* 40.2 (2007).
- Coleman 1988: Coleman, K. M. (ed.), *Statius, Silvae IV*, Oxford, 1988.
- D'Arms 1970: D'Arms, J. H., *Romans on the Bay of Naples: a social and cultural study of the villas and their owners from 150 B.C. to A.D. 400*, Cambridge MA, 1970.
- Flower 2001: Flower, H. I., „A Tale of Two Monuments: Domitian, Trajan, and Some Praetorians at Puteoli (AE 1973, 137)”: *AJA* 105 (2001), 625–48.
- McLuhan 2001: McLuhan, M., *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*, ford. Kristó Nagy István, Budapest, 2001.
- Nauta 2002: Nauta, R. R., *Poetry for Patrons: Literary Communication in the Age of Domitian*, Leiden, 2002.
- Newlands 2002: Newlands, C. E., *Statius' Silvae and the poetics of Empire*, Cambridge, 2002.
- Ong 1982: Ong, W. J., *Orality and Literacy. Technologizing the Word*, London, 1982 [magyar fordítása *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológiája* címmel megjelenés előtt a Gondolat Kiadónál. A szerk.].
- Pavlovskis 1973: Pavlovskis, Z., *Man in an Artificial Landscape: The Marvels of Civilization in Imperial Roman Literature*, Leiden, 1973.
- Romano 2006: Romano, I. B., *Classical Sculpture: Catalogue of the Cypriot, Greek, and Roman Stone Sculpture in the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology*, Philadelphia, 2006.
- Shackleton Bailey 2003: Shackleton Baily, D. R., *Statius, Silvae*, Cambridge MA – London, 2003.
- Smolenaars 2006: Smolenaars, J. J. L., „Ideology and Poetics Along the Via Domitiana: Statius *Silv.* 4.3.”: Nauta, R. R. – van Dam, H.-J. – Smolenaars, J. J. L. (szerk.), *Flavian Poetry*, Leiden, 2006, 223–44.
- Vollmer 1898: Vollmer, F., *P. Papinius Statius, Silvarum libri*, Leipzig, 1898.